

Razprava ugotavlja, da je današnja raba terminov »hermenevtika« in »interpretacija« ter njim sorodnih v literarni vedi mnogotera, neuskkljena, marsikdaj nekritična in neutemeljena. Zato pregleda njihov historiat od začetkov v antiki mimo pojmovnih in terminoloških preobratov v 16./17. in 18./19. stoletju do danes. Ob dveh primerih opozarja, da na rekonstruiranje historične rabe in pomena terminov vpliva tudi stališče današnjega raziskovalca; torej je zgodovina hermenevtično-interpretacijske terminologije tudi sama hermenevtičen problem. Razprava se konča s kratkim pregledom razvoja te terminologije v slovenščini.

Darko Dolinar
HERMENEV-
TIKA IN
INTERPRETA-
CIJA
Terminološki
vidiki

Izraza, ki ju obravnava spis, nista v naslovu združena po naključju. Spričo njune vsebinske povezave nam bo za izhodiščno hipotezo veljala preprosta opredelitev, ki kolikor toliko zadovoljivo nakazuje glavne obrise njunega medsebojnega razmerja: hermenevtika je teorija interpretacije, ali nekoliko drugače, hermenevtika je teorija razumevanja in razlaganja. Takšna opredelitev seveda lahko takoj prikljče vrsto nadaljnjih podrobnejših vprašanj, toda to problematiko puščamo zaenkrat ob strani. Vendar je že pred kakršnokoli nadaljnjo analizo jasno, da segata obravnavana termina v osrednja vprašanja današnje literarne vede, in to ne le na področju njenih metod in metodologije, temveč sta povezana tudi z načelnimi teoretičnimi pogledi na predmet literarne vede, na njegovo bistvo, izvor in funkcijo. Seveda pa tako kot še vrsta drugih literarnoznanstvenih terminov in pojmov nista udomačena samo na področju literarne vede in prvotno tudi ne izvirata iz nje, temveč sta vanjo prišla od drugod in sta relevantna vsaj še za sosednje stroke, pravzaprav za celotno področje humanističnih ved in prek tega za občo znanstveno metodologijo in filozofijo. Poleg tega se tako kot večina podobnih terminov ne uporabljata samo v strogo znanstvenem ali filozofskem pomenu, temveč tudi širše in ohlapneje publicistično, in to toliko pogosteje, kolikor bolj je problematika, ki jo evocirata, aktualna in splošno zanimiva. Pri vsem tem je neizogibno, da tudi podrobnejše opredelitve njunih pomenov variirajo v skladu z vsakokratnim snovnim področjem, na katero se nanašata, in z vsakokratnim idejno-metodološkim tokom, v okviru katerega nastopata. Razširjenost publicistične rabe in spremenljiv vpliv mode nanjo pa imata med drugim za posledico, da se pojmovni razločki brišejo in vsebina nivelizira, oziroma postaja čedalje bolj poljubna.¹ Pri tem se izgublja možnost za razločevanje, kaj je v kakšni rabi še sprejemljiva ali celo nujna variacija v odtenkih, kaj razločljiva in še dopustna delna metamorfoza pomena in kaj nesprijemljivo razblinjanje pomenskega jedra, ki spodkoplje vsebinsko identiteto termina. Če torej želimo ohraniti izraza kot uporabni sestavini znanstvenega terminološkega aparata, se je treba pri njuni rabi izogibati publicističnih poljubnosti; in če ju hočemo smotno uporabljati v literarni vedi, se moramo zavedati možnih implikacij za njuno pomensko vsebino, ki jih pripelje s seboj opiranje na sosednje stroke oziroma izhajanje iz različnih idejno-metodoloških tokov, praviloma povezanih z razlikujočimi se, če ne celo nasprotujočimi si filozofskimi temelji in orientacijami.

V literarni vedi se zlasti v zadnjem času čedalje bolj kaže težnja k strožji in eksaktnejši rabi terminov, ki potrjuje naraščajočo zavest stroke o tem, da si mora utrjevati svojo znanstveno zgradbo. V to smer lahko naredimo majhen korak, tako da pregledamo rabo in pomena izbranih osrednjih izrazov in s tem hkrati nakažemo vsaj približno orientacijo po notranjih razsežnostih problematike, s katero so povezani. Nadaljnja pot pelje v podrobnejši sistematski in zgodovinski pretres te problematike. Tako daleč ta spis seveda ne namerava poseči; vendar se vsaj nekaterim bežnim pogledom na zgodovino termina ne bo mogoče izogniti, saj je razvoj terminologije povezan z razvojem dejavnosti, ki jo terminologija oz-

316310

načuje, in v pojmovni vsebini terminov so strnjene in obenem selekcionirane zgodovinske izkušnje, tudi takšne, ki bi se jim z drugačnih vidikov najbrž težje približali.

Izraz hermenevtika se je v literarni vedi širše uveljavil in zavzel eno izmed osrednjih mest šele v zadnjih dveh ali največ treh desetletjih. Pobudo za to je dobila naša stroka ob ponovnem vzponu obče hermenevtike; med njegove vidnejše sestavine sodita zlasti Gadamerjeva vzpostavitev univerzalne filozofske hermenevtike,² oprte na Heideggerjevo fundamentalno-ontološko opredelitev razumevanja in razlaganja, ter koncepcija hermenevtike kot obče metodologije duhovnih znanosti, ki jo je, naslanjajoč se na Diltheya, najobširneje razvil Betti;³ spopad med tema dvema koncepcijama in pa med moderno hermenevtiko kot celoto in njenimi oponenti se je razrasel v razsežno in tehtno načelno, tj. teoretično in metodološko debato, ki je zajela široka območja sodobne filozofije in znanosti in s tem popularizirala tudi izraz in pojem hermenevtika.⁴

Že ob površnem pregledu novejših strokovnih publikacij je videti, da se nekako od srede šestdesetih let izraz hermenevtika in njemu sorodni vzporedno s tem širšim dogajanjem pojavljajo čedalje pogosteje tudi v literarni vedi, in to ne le v specializiranih teoretičnih in metodoloških razpravah, temveč tudi v splošnih pregledih celotnega območja stroke.⁵ Brez dvoma je treba to vsaj delno pripisati vplivu mode; toda navzlic temu moramo sklepati, da je tako izrazit pojav v območju filozofije in teorije znanosti oziroma obče znanstvene metodologije tudi pri tistih zastopnikih literarne vede, ki ne sodijo med privrženca hermenevtike, odprl nove poglede na problematiko razumevanja in razlaganja v njihovi stroki in jih poleg drugega pripeljal do ugotovitve, da ta problematika zahteva tudi nove terminološke oznake, drugačne od doslej rabljenih.

Seveda to samo po sebi še ne pomeni niti tega, da se termin hermenevtika v literarni vedi prej sploh ni uporabljal, niti tega, da se ta stroka prej ni zavedala problematike, ki jo zdaj označuje kot hermenevtično. Izraz je bil sicer res malo znan in je najbrž večinoma zbujal asociacije na neko obskurno disciplino, morda najbolj povezano s teologijo; toda dejstvo je, da se je v literarni vedi pojavil vsaj že v zvezi z Diltheyevo utemeljitvijo duhovnih ved.⁶ Že dolgo pred tem pa je bila območju literarne vede najbližja raba tega termina v filologiji, kjer jo lahko zasledujemo precej daleč v preteklost; ustalila se je zlasti v klasični filologiji 19. stoletja⁷ – v njenem okviru je namreč imela hermenevtika točno opredeljeno mesto poleg kritike med pomožnimi ali delnimi disciplinami, se pravi na območju, ki ga včasih imenujejo formalna filologija v nasprotju z materialno. Seveda pa je bila literatura samo del predmetnega območja tako opredeljene filologije; zato je trditev nekaterih novejših teoretikov, da specifične literarne hermenevtike pravzaprav tudi danes še ni,⁸ v nekem smislu in do neke mere upravičena.

Problem razumevanja in razlaganja je imela literarna veda v evidenci vsaj fragmentarno ves čas od svojih začetkov na širšem območju filologije; bolj sistematično se ga je lotevala, odkar se je začela zavestno vzpostavljati kot samostojna znanstvena stroka, vendar mu je pripisovala zelo različno vlogo in različen pomen. Po terminološki plati ga je največkrat povezovala z izrazom interpretacija in s skupino njemu sorodnih izrazov.

Termin interpretacija je še dosti starejši od termina hermenevtika. Medtem ko je ta nastal v 17. stoletju, je bila beseda interpretacija razširjena v splošni in terminološki rabi že v antični latinščini, se obdržala skozi srednji vek, prešla iz latinščine v druge jezike in se uveljavila na najrazličnejših področjih. Literarna veda jo je uporabljala s spreminjajočimi se pomeni.⁹ V dobi pozitivizma ji je ta izraz označeval največkrat razlaganje biografskih in bibliografskih podatkov, ugotavljanje literarnih virov in

zvez oziroma vplivov. Pozneje, v fazi duhovnozgodovinske usmeritve, se je interpretacija opirala predvsem na idejne oziroma svetovnonazorske kategorije in se ravnala po njih. V okviru smeri ali šole t. i. imanentne interpretacije se je interpretativna praksa obračala vstran od nadindividualnih sintetičnih idejno- ali duhovnozgodovinskih vidikov in se osredinjala na kategorijo avtonomne, v sami sebi zaključene umetnine, na njeno zgradbo in njene sestavine. Vzporedno s tem je naraščal metodološki pomen interpretacije: iz vloge posameznega ali delnega, drugim, kompleksnejšim metodam podrejenega ali vanje vključenega, pretežno analitičnega postopka je čedalje bolj prehajala v vlogo glavne, nosilne metode, ki si podreja elemente in združuje rezultate drugih, v skrajni konsekvenci pa naj bi sploh veljala za najustreznejši način komuniciranja z literarno umetnino. Tudi ko so se teoretični in metodološki pomisleki zoper tako absolutizirano interpretacijo spet okrepili, se je praksa literarnega interpretiranja nadaljevala in se še nadaljuje v tolikšnem obsegu, da ji ponekod priznavajo status tretjega velikega področja literarne vede – poleg literarne zgodovine in teorije.¹⁰ Vendar sta kriza t. i. imanentne interpretacijske metode in prodor novejših teoretično-metodoloških orientacij, zlasti modernih hermenevtičnih, v literarno vedo zahtevali poglobljeno refleksijo o samem poteku interpretiranja in njegovih predpostavkah.¹¹ Predvsem proces razumevanja je v zadnjem času pritegnil nase pozornost cele vrste strok in usmeritev, ki ga osvetlujejo z najrazličnejših vidikov, vse to pa sega daleč čez meje tistega, kar se samo označuje za hermenevtično. V takšnem okviru je torej tudi literarna interpretacija ponovno problematizirana in podvržena metodično izvajanemu kritičnemu pretresu, ki naj ji določi doseg in meje in naj jo bodisi potrdi in utrdi kot znanstveno sprejemljivo metodo ali pa jo izključi iz strogo pojmovanega območja literarne znanosti in omeji na območje kritike in publicistike.

Vsekakor sta oba obravnavana termina že v okviru literarne vede same obremenjena z velikim številom različnih in celo nasprotujočih si pomenskih odtenkov in prizvokov. Zlasti pri interpretaciji se stvar zapleta še s tem, ker nosi izraz tudi drug, dasi območju naše stroke bližnji pomen izvedbe umetniškega dela. Po drugi strani pa se pomensko sorodni izrazi, ki so bili docela ali vsaj delno sinonimi za interpretacijo, postopno diferencirajo (seveda v vsakem jeziku nekoliko drugače) in prevzemajo samo nekatere elemente iz celotnega pomenskega spektra, večkrat ravno tiste, ki ob razvejanju prvotnega skupnega pomena postanejo nasprotja strože opredeljeni interpretaciji.

Pretres obeh terminov, ki je torej spričo vsega tega nujno potreben, se lahko začne pri njihovih jezikovnih temeljih.

Izraz hermenevtika je nastal na začetku 17. stoletja v okviru novolatinske filozofsko-znanstvene terminologije.¹² V drugih evropskih jezikih se je uveljavil sredi 18. stoletja oziroma v njegovi drugi polovici. Približno ob tem času so filozofija in znanstvene stroke razen redkih izjem, med katere sodita npr. klasična filologija in teologija, opustile latinščino, ki jim je dotlej rabila kot glavno in univerzalno sredstvo za formuliranje in komuniciranje, vendar so prenesle v moderne jezike večino dotlej izoblikovanega strokovnega izrazja. Novolatinski besedi hermeneutica torej odtlej ustrezajo francoska *herméneutique*, angleška *hermeneutics*, nemška *die Hermeneutik*, ruska *germenevtika*.

Tako kot imena številnih drugih znanstvenih in filozofskih disciplin je tudi ta termin oprt na grščino. Latinski samostalni hermeneutica je nastal iz grškega pridevnika hermeneutikos, in sicer iz njegove množinske oblike srednjega spola hermeneutika. Tvorjen je tako kot mnogi drugi starejši latinizirani izrazi grškega izvora, npr. matematika, fizika, logika, po metodi osamosvajanja in poznejšega substantiviranja pridevnikov, ki so se v grščini prvotno rabili praviloma v sklopih z besedo tehne

(lat. ars, veščina, umetelnost) ali episteme (lat. scientia, znanost, vednost), npr. poietike tehne, grammatike tehne, torej tudi hermeneutike tehne (se pravi pesniška, gramatična, hermenevtična umetnost ali veščina), v nadaljnji rabi pa so se obrusili v eliptično obliko z opuščanjem samostalnika tehne.

Beseda hermeneutikos sodi v precej razvejano besedno družino s širokim pomenskim obsegom. V slovarjih najdemo za njene glavne predstavnike tele pomene:¹³

glagol hermeneuo (ἑρμηνεύω), hermeneuein: prevajati, tolmačiti, razlagati, pojasnjevati, izražati, govoriti o čem, opisovati kaj, jasno govoriti, izgovarjati;

samostalnik hermeneia (ἑρμηνεία): razlaga, pojasnjevanje (zlasti misli z besedami), izraz, izražanje, način izražanja, stil, prevod;

samostalnik hermeneus (ἑρμηνεύς), tudi hermeneutes: prevajalec, tolmač, razlagalec, komentator, posredovalec, posrednik, mešetar, sel, glasnik.

Slovarsko naštevanje sicer odpira prvi razgled po celotnem pomenskem območju obravnavanega termina, vendar tudi do neke mere zabriše pomenske razločke. Te je mogoče bolje razbrati iz konkretnih primerov rab v različnih kontekstih.¹⁴

Izraz hermeneutike tehne je bil v antiki dokaj redek. Prvič je izpričan pri Platonu v dialogu *Politikos*, kjer se ta umetnost ali veščina povezuje z avtoritativno usmerjajočim znanjem, npr. kralja ali glasnika. Na drugem mestu, v (domnevno) Platonovem dialogu *Epinomis*, je omenjena hermenevtika skupaj z mantiko med tistimi umetnostmi, ki samo vedo, kaj je izrečeno, in to posredujejo, ne vedo pa in niso zmožne presojati, ali je to, kar posredujejo, resnično ali neresnično.

Drugi izrazi iz te besedne družine so se pojavljali pogosteje. V zgodnjih obdobjih so bili vezani predvsem na sakralno ali religiozno območje, kmalu nato pa jih srečamo tudi že v zvezi z umetnostjo oziroma poezijo. Tako npr. Platon v dialogu *Symposion* govori o demonih kot posrednikih ali glasnikih (hermenes), ki prenašajo in tolmačijo bogovom človeške molitve in daritve, ljudem pa božje odgovore in ukaze.¹⁵ Pri obravnavanju poezije v dialogu *Ion* opredeljuje pesnike kot tolmače bogov (hermenes ton theon), rapsodi, ki razlagajo pesnike, pa so torej tolmači tolmačev (hermeneon hermenes).¹⁶ V poznejši grščini sta pri samostalniku hermeneus prevladala pomena razlagalec in prevajalec. Samostalnik hermeneia je postal tehnični termin filozofsko-znanstvenega jezika, nanašajoč se predvsem na jezikovni izraz oziroma izjavo. Eden zgodnjih in najbolj znanih primerov takšne rabe je Aristotelov spis z naslovom *Peri hermeneias*, drugi del *Organona*, ki vsebuje nauk o izjavah in raziskuje strukturo apofantičnega logosa. Poleg logičnega pomena je dobila beseda hermeneia tudi retorični pomen, kar je razumljivo spričo funkcionalne zveze in nejasne razmejitev med logiko oziroma dialektiko in retoriko.¹⁷ Ta pomen je izpričan mdr. zlasti v naslovu retoričnega priročnika *Peri hermeneias*, katerega avtor je peripatetik Demetrios iz 1. st. n. š. (t. i. Pseudo-Demetrios) in ki obravnava jezikovna in stilistična vprašanja ter retorične figure. V tem spisu (katerega naslov včasih prevajajo kot *O stilul* in v šiceršnji retorični tradiciji se je hermeneia ustalila kot eden izmed grških izrazov, ki poleg pogostejšega in običajnejšega lexis ustreza latinskemu elocutio. V helenistični dobi se je rabila hermeneia na splošno v pomenu razlaga, pojasnilo, in kot tehnični termin za učeno, tj. znanstveno razlago ali komentar. V tem pomenu jo je srečati tudi v starokrščanskem slovstvu. Približen, vendar dosti redkeje rabljen sinonim za hermeneio je hermeneuma, največkrat v množinski obliki hermeneumata; v retorični rabi ustreza latinskemu terminu enarratio, včasih pa ima tudi pomen prevod. Zveza s pomenskim območjem prevoda je najbolj zaznavna pri glagolu hermeneuein in samostalniku hermeneus, poseben odtенок pa

ima pri sklopu hermeneutika biblia ali hermeneumatika biblia, s katerim so označevali poznoantične in srednjeveške glosarije.

Antični pisci od Platona do Porfirija in do Avgušтина so povezovali to besedno družino z imenom boga Hermesa, glasnika in varuha skrivnosti, ki je posredoval bogovom človeške prošnje in ljudem božja sporočila, bil je vodnik in zaščitnik popotnikov in trgovcev, veljal pa je tudi za iznajditelja pisave. Hermesovo opravilo naj bi bilo torej hermeneuein.¹⁸ Ta tradicija je tudi pozneje ohranila splošno veljavo. Novoveško jezikoslovje je sicer poskušalo nadomestiti spekulativne antične in srednjeveške etimologije s trdnejšimi znanstvenimi izpeljavami, ki pa so se še vse do prvih desetletij našega stoletja opirale na to domnevo. Šele novejši etimološki slovarji zavračajo to tradicijo kot neutemeljeno in ugotavljajo, da je glagol hermeneuein z izpeljankami tehnični termin brez jasne etimologije, verjetno maloazijskega izvora.¹⁹ Kljub temu je domneva o povezavi s Hermesom še vedno zapeljiva, ker zbuja asociacije, ki se ujemajo z nekaterimi sodobnimi pogledi na bistvo hermenevtike. Zato ni čudno, da ni povsem zamrla, temveč živi naprej v filozofski hermenevtiki. Prevzel jo je namreč Heidegger, ki je videl v njej igro mišljenja, bolj zavezujočo od znanstvene eksaktnosti,²⁰ za njim pa jo ponavljajo nekateri vidni raziskovalci hermenevtike, dasiravno z opaznimi pridržki v določnosti formulacije.

☞ Pomensko območje besedne družine, h kateri sodi glagol hermeneuein z izpeljankami, se v veliki meri ujema s pomenskim območjem druge grške besedne družine, iz katere izvira izraz eksegeza. Za njene glavne predstavnike navajajo slovarji tele pomene:²¹

glagol eksegeomai (ἐξήγεομαι): peljati ven, izpeljati, popeljati kam, iti naprej, biti na čelu, voditi, vladati, imeti nadvlado, zapovedovati, razlagati, razkladati, tolmačiti, pojasnjevati, pripovedovati, svetovati;

samostalnik eksegegesis (ἐξήγησις): vodstvo, službeno predstojništvo, razlaganje, razkladanje, ugotovitev, izjava, pripoved;

samostalnik eksegetes (ἐξηγητής): vodja, svetovalec, tolmač, razlagalec, vodič, cicerone, komentator.

Spričo pomenske sorodnosti obravnavanih besednih družin so se besede iz obeh pogosto pojavljale v enakih ali podobnih zvezah na različnih področjih rabe, se pri tem nadomeščale in spodrivale.²² Samostalnik eksegetes pomeni npr. že pri Herodotu tolmača sanj ali orakljev. V Atiki je bil to sploh uradni naziv razlagalcev sakralnih obredov in običajev. Glagol eksegeomai se pri Platonu pojavlja v zvezah, ki se nanašajo na razlaganje zakonov, pa tudi na razlaganje pesnikov nasploh in še posebej Homerja. Samostalnik eksegegesis se je v dobi helenizma najbolj uveljavil kot termin za učeno, tj. znanstveno razlago oziroma pojasnjevanje teksta, ki ga ni mogoče pravilno ali docela razumeti brez pojasnila; nanašal se je na obravnavanje pesniških, znanstvenih in filozofskih besedil, srečamo pa ga tudi na religioznem in pravnem področju. Eksegegesis je torej postal najpogostejše rabljeni termin za eno izmed osrednjih opravil filologije ali s starejšim izrazom grammatike, razumljene v širokem pomenu kot stroka, ki se ukvarja z vsakršno, posebej seveda z zapisano besedo.²³

Besedi hermenevtika in eksegeza oziroma besedni družini, iz katerih izvira, sta torej prvotno pokrivali zelo sorodna, delno celo identična pomenska območja. Skupen jima je bil pomen razlaganje. Razlikovali sta se po tem, ker se eksegeza pomensko ne povezuje s prevajanjem, prenašanjem ali tolmačenjem iz enega v drug jezik; tudi pomen izraz, izjava je pri njej veliko redkeje zaznaven. Poleg tega kaže ena izmed močnih, izrazitih pomenskih smeri pri hermeneuein in njegovih izpeljankah na posredništvo, komuniciranje oziroma omogočanje komuniciranja med dvema stranema, medtem ko ima eksegegesis veliko izrazitejši pomenski moment avtoritativnega in celo oficialno veljavnega razlaganja, učiteljstva in voditeljstva. To je razvidno že iz etimologije glagola eksegeomai,

saj je sestavljen iz predpone eks in glagola hegeomai, katerega glavni pomenski poudarek je na voditeljstvu ali celo na zapovedništvu.

Ta pomenski razloček je bil najbrž odločilen za nadaljnjo rabo. V zgodnjem krščanstvu, ki je uporabljalo za svoj liturgični in uradni jezik grščino, je bila prevladujoča razlagalska praksa seveda razlaganje biblije, ki ga je avtoritativno usmerjala cerkev, pravzaprav njena institucionalna in duhovna hierarhija, in ki je imela za občestvo vernikov veljavo religiozne norme.²⁴ Ker je beseda eksegeza že prej pomenila normativno voditeljsko razlaganje, in to pogosto zlasti v sakralnih zadevah, je bila očitno primerna za poimenovanje te razlagalske prakse, zato je postopoma spodrinila iz te rabe konkurenčne besede iz družine hermenevtike. Že v prvih stoletjih našega štetja je kot tujka, prevzeta iz grščine, prodrla tudi v latinščino in se v njej obdržala kot glavna terminološka oznaka za najbolj razširjeno in uveljavljeno razlagalsko prakso v naslednjem tisočletju.

Večina sorodnih pomenskih odtenkov in variant, ki jih v grščini pokrivajo izrazi iz obeh obravnavanih besednih družin, se v latinščini združuje z besedami iz ene družine, iz katere izvira izraz interpretacija. Za njene glavne predstavnike najdemo v slovarjih takšne razlage:²⁵

glagol interpretari: biti interpret, razlagati, pojasnjevati, tolmačiti, prevajati, pojmovati, presojati, dojeti, razumeti, odločiti se, izjasniti se; samostalni interpres: posrednik (med dvema strankama), pogajalec, sel, glasnik, razlagalec, pojasnjevalec, prevajalec, tolmač;

samostalni interpretatio: razlaga, razlaganje, pojasnilo, pojasnjevanje, prevod, prevajanje, tolmačenje, pojmovanje, pomen, razumevanje, presoja.

Ti izrazi so bili v rabi na različnih področjih in v številnih različnih zvezah. Interpres je v prvotnem pomenu oseba, v prenesenem lahko tudi stvar, ki deluje kot posrednik oziroma se uporablja za posredovanje ali razlaganje. Interpretatio se lahko nanaša na sakralno območje (interpretatio divum, i. religionum), na pravo (i. iuris, i. legum), jezikovno (i. verborum, i. sermonum), na pesništvo in pesnike (i. poetarum), poleg drugega pa je še retorični termin z ozko določenim pomenom, soroden parafrazi.

Glede na bogastvo in raznolikost pomenov, ki jih pokrivajo besede iz te družine, je razumljivo, da so lahko zadovoljevale večino potreb v splošni in terminološki rabi. Poleg njih je latinščina seveda imela še vrsto drugih izrazov s sorodnimi pomeni, kot npr. glagole explicare, explanare, exponere z izpeljankami za pomen razlagati, transferre, traducere, vertere za pomen prevajati. Vendar so bili le v besedah iz družine interpretacije združeni pomeni razlaganje, posredovanje, tolmačenje in prevajanje. Spričo tega je razumljivo, da je latinščina za pomenska območja hermenevtike in eksegeze največkrat uporabljala besede iz družine interpretacije; zato tudi ni imela pravega razloga, da bi na široko prevzemala ustrezne tujke iz grščine. Tako je bil interpres sicer ne edini, vendar najbolj razširjen prevod za hermeneus in za eksegetes, interpretatio za hermeneia in za eksegesis.²⁶ Za hermeneutike tehne je imela latinščina izraz ars interpretandi; pravila, načela in postopke razlaganja je označevala v poznejših dobah kot regulae interpretationis in kot media interpretationis; zlasti v srednjeveški in novi latinščini pa so se za ta pomen rabili tudi parafrazirani in metaforični izrazi, npr. sensus ali clavis (zlasti v naslovih, kot so clavis Homerica, clavis oz. sensus scripturae sacrae).²⁷ Le grška beseda eksegesis se je uveljavila kot tehnični termin za razlaganje v krščanskem religioznem območju, zlasti za razlaganje biblije.

Besede iz družine glagola hermeneuein pa so bile v latinščini zelo redke. Kot tujke oziroma citatne besede se pojavljajo v terminološki rabi, navadno sploh ne polatinjene, temveč v izvirnem grškem zapisu. Med že omenjenimi je največkrat mogoče srečati besedo hermeneia, posebej v zvezi z navedenim Aristotelovim spisom, za katerega so komentatorji po-

leg najpogostejšega latinskega prevoda *De interpretatione* občasno predlagali tudi *De elocutione* ali *De enuntiatione*.²⁸ Beseda hermeneutikon je uporabljena v enem manj znanih poglavij Justinijanovega kodeksa (v latinski verziji kot citatna beseda), kjer pomeni službo oziroma opravilo tolmača.²⁹ V povsem drugačnem pomenu se pojavlja pri poznoantičnem pesniku in filozofu Macrobiu kot oznaka za eno izmed funkcij duše v procesu njene inkarnacije.³⁰

Vse te redke primere rab so zabeležili zgodovinarji hermenevtike, ki ob tem ugotavljajo, da jih po koncu antike tako rekoč ni več mogoče srečati in da se spet začnejo pojavljati šele v dobi renesanse. Zanimivo pa je, da ti zgodovinski pregledi ne omenjajo nekega primera iz srednjega veka, ki je med vsemi doslej navedenimi še najbližji področju pesništva oziroma poetike.³¹ Najti ga je pri sholastiku in poznavalcu t. i. svobodnih umetnosti Johannesu de Garlandia, Angležu, ki je predaval v Parizu v prvi polovici 13. stoletja. V delu *Poetria*, ki je svojevrstna sinteza elementov, prevzetih iz poznoantičnih in srednjeveških poetik in retorik, govori ta avtor mdr. o delitvah poezije po različnih vidikih in glede na način prikazovanja deli poezijo na tri zvrsti, ki bi jim približno lahko rekli dramatična, pripovedna in mešana zvrst; pripovedno označuje s termini [genus] »exagematicon vel apogeticon i. e. enarrativum (et dicitur ermeniticon i. e. interpretativum)«. Ta delitev se uvršča v retorično-poetično tradicijo, ki jo je mogoče zasledovati nazaj vsaj do pozne antike. Med njenimi predniki je rimski gramatik Diomedes iz 4. st. n. š., ki v delu *Ars grammatica* navaja to zvrst z imenom »genus enarrativum (exegeticum vel apangelticon)«; glede na vsebino, a seveda z drugačnimi termini, pa se delitve na zvrsti po podobnih kriterijih začenjajo z Aristotelom, če ne celo že s Platonom.³²

Vsekakor so ostali ti primeri prevzemanja obravnavanih grških terminov v latinščino osamljeni in skorajda neopazni ob prevladujoči rabi izraza interpretatio in drugih iz iste besedne družine. Spričo pomembne vloge, ki jo je imela latinščina kot liturgični, uradni, strokovni, filozofski in sploh kulturni jezik v srednjem veku, ni čudno, da je tudi v terminološkem pogledu močno vplivala na druge evropske jezike, najbolj seveda na romanske.³³ Tako je najti glagol *interpréter* in samostalnik *interprétation* v francoščini že v 12. stoletju, in sicer v pomenu razlagati nejasen tekst; za 13. stoletje je dokumentirana tudi raba besede *interprète* v pomenu razlagalec; v 15. stoletju je dobil glagol še drug osnovni pomen prevajati. Iz stare francoščine ali morda neposredno iz latinščine je prevzela to besedno družino vsaj že v 14. stoletju tudi angleščina, in tudi tukaj sta bili z njo pokriti obe glavni pomenski območji. Nasprotno je nemščina zgodaj, vsekakor že pred 16. stoletjem, dajala prednost domačim izrazom, pri čemer so se pomenski razločki uveljavili z rabo več različnih besed. Za pomen razlagati je imela nemščina besedi *auslegen* in *deuten*. *Auslegen*, izpričana v srednjevisokonemščini, je sestavljena s predlogom *aus-*, tako kot latinski *ex-planare* in *ex-plicare*, in podobno kot pri ustreznih latinskih sega tudi pomenski spekter nemške besede od prvotnega konkretnega do prenesenega abstraktnega pomena. Še starejši je izraz *deuten*, ki ima poleg pomena razlagati tudi pomen kazati, nakazovati; zdi se, da je pomen razlagati pri tej besedi vezan bolj na religiozno-sakralno območje in da nima tako racionalno-tehničnega prizvoka kakor pri besedi *auslegen*. Iz latinščine prevzeti besedi *interpretieren* in *die Interpretation* sta izpričani v nemščini v 16. stoletju, a precej poredko; *der Interpret* se uveljavi šele v 18./19. stoletju. V nemščini *interpretieren* z izpeljankami nima pomena prevajanja oziroma tolmačenja, kakor ga ima v francoščini in angleščini. Za ta pomen je nemščina uporabljala glagol *dolmetschen*, besedo najbrž maloazijskega izvora, prevzeto prek turščine in madžarščine in že zgodaj razširjeno tudi v slovanskih jezikih, ter *verdeutschen*, medtem ko sta se sinonima *übersetzen* in *übertragen*,

analogna latinskim sestavljenkam s trans- oziroma tra-, uveljavila pozneje, vsekakor šele po 16. stoletju.

Ko je v 15. in 16. stoletju s humanizmom spet oživelo zanimanje za grščino in ko se je razširilo učenje in poznavanje tega jezika, se je s tem ponudila možnost za uvajanje novih terminov grškega izvora v latinščino in prek nje v moderne evropske jezike. Razmah znanosti in filozofije v dobi renesanse je namreč zahteval tudi ustrezno preoblikovanje in bogatitev terminologije.³⁴ V tem času so nastali npr. neologizmi ontologia, psychologia, anthropologia. Tako so se ob splošno rabljeni latinski besedi interpretatio in v latinščino prevzeti grški eksegesis v specialnem terminološkem pomenu spet začeli pojavljati tudi izrazi iz družine glagola hermeneuein. Pravni termin hermeneutikon so renesančni komentatorji Justinijanovega kodeksa prevzeli in pomensko pojasnili ter ga že sredi 16. stoletja polatinili v samostalniško obliko hermeneutica. S tem je bil dan eden izmed pogojev za to, da je lahko nastala in se uveljavila nova terminološka oznaka. Pravo potrebo po njej pa je sprožilo šele dejansko konstituiranje nauka o razlaganju kot relativno samostojne discipline, ki se je toliko razlikovala od dotedanje eksegetične oziroma interpretacijske veščine (ars interpretandi) oziroma iz prakse posnetih pravil razlaganja (regulae interpretationis), da jo je bilo potrebno označiti z novim izrazom.

Do tega terminološkega premika je prišlo v prvi polovici 17. stoletja, in sicer v filozofsko propedeutičnih spisih protestantskega teologa in filozofa Johanna Conrada Dannhauerja.³⁵ Dannhauer je že okoli 1630 zamenjal dotedanji izraz media interpretationis z media hermeneutica, ko pa je ta sredstva ali postopke uskladal in povezal v sistem, je zanj vpeljal neologizem hermeneutica. Kot knjižni naslov je novi termin prvič uporabljen v Dannhauerjevem delu *Hermeneutica sacra* (1654), s čimer se že začenja specializacija na »sveto« (h. sacra) in »posvetno« (h. profana), se pravi, na teološko in filozofsko-znanstveno hermeneutiko. Odtlej se je termin najhitreje in najširše uveljavil v protestantski teologiji, kar je razumljivo spriči osrednje vloge, ki jo ima v njej biblijski tekst in neposredno komuniciranje slehernega vernika z njim. V katoliški teologiji je podoben knjižni naslov prvič registriran več kot sto let pozneje.³⁶ Izraz se je razmeroma hitro uveljavil še na nekaterih področjih – poleg teologije najprej v filologiji in pravu;³⁷ značilno je, da so to prav področja evropske kulturne zgodovine z dolgo, sklenjeno tradicijo, v kateri ima osrednjo vlogo razlaganje tekstov z normativno veljavo, namreč biblije, korpusa civilnega in kanoničnega prava in korpusa klasičnih piscev. V 18. stoletju pa se je izraz hermeneutika razširil tudi drugam, npr. v zgodovinopisje in filozofijo, zlasti logiko. Iz latinščine je prodril v druge evropske jezike, kakor so jih pač posamezne stroke prevzemale za svoje izrazno sredstvo. Širjenje rabe je trajalo nekako do začetka oziroma do prvih desetletij 19. stoletja in doseglo vrh s Schleiermacherjem, ki je sistematično izpeljal, dopolnil in uveljavil hermeneutiko kot univerzalni, se pravi filozofski nauk.³⁸ Zatem se je raba termina spet omejila na tradicionalna področja. Prevladujoča naravoslovna in empirično-induktivna oziroma pozitivistična metodološka orientacija sredi stoletja v družbenih, zgodovinskih in umetnostnih znanostih ni dopuščala večje vloge interpretaciji in s tem seveda tudi njeni teoretični refleksiji.

Izrazi interpretirati, interpretacija in drugi iz te besedne družine, ki so začeli prodirati iz latinščine v druge evropske jezike že nekaj sto let prej, so poleg pomena razlagati, ki jim je skupen povsod, in pomena prevajati, ki je poudarjen zlasti v romanskih jezikih in v angleščini, približno na prehodu v 19. stoletje prevzeli še tretji pomen – izvajati umetniško delo. Tudi to je mogoče razložiti kot derivacijo glavne pomenske smeri: posredovati, omogočati komunikacijo, s katero naj se odkrije prava podoba, vsebina, smisel umetnine. S tem se je izraz zanimivo približal pr-

votnemu širokemu pomenskemu območju glagola hermeneuein, ki se je že pri Platonu nanašal tudi na delo pesnikov in rapsodov. Celoten pomenski spekter besede interpretacija je torej v sorodu s širšim pojmovnim območjem za hermenevtiko relevantnih izrazov. Kar zadeva ožjo terminološko rabo, pa je izraz interpretacija v pomenu razlaga že ves čas nastopal v paru z izrazom hermenevtika ali ga marsikdaj celo nadomeščal.

Za pomen razlagati so se v drugih evropskih jezikih rabili še drugi izrazi, deloma prevzeti iz latinščine, deloma tvorjeni analogno z ustreznimi latinskimi, deloma avtohtoni. V francoščini je najpogostejši tak izraz explication, v angleščini explanation in explication, v nemščini Auslegung, Deutung in Erklärung, v slovanskih jezikih besede, ki etimološko ustrezajo slovenskim razlaganje, pojasnjevanje in tolmačenje. Poleg njih nastopa sem in tja tudi beseda eksegeza v nereligiozni rabi, toda zelo po-
redko.

Za nadaljnjo terminološko rabo na področju filozofije in znanosti je bila pomembna debata o razmerju med naravoslovnimi oziroma eksaktnimi in družbenimi, zgodovinskimi ali duhovnimi vedami, katere začetek sodi v sklop razkroja pozitivizma proti koncu 19. stoletja in nastopa novih idejno-metodoloških orientacij. Razlikovanje med tema dvema skupinama ved je dalo nov poudarek in veljavo hermenevtiki, ki jo je Dilthey začel vzpostavljati kot metodološko podlago t. i. duhovnih ved.³⁹ V zvezi s tem je bilo za njihov temeljni metodološki postopek razglašeno razumevanje in razlaganje, ki da se bistveno razlikuje od naravoslovnega tipa analitičnega spoznavanja in vzročnega razlaganja ali pojasnjevanja. Epistemološko in metodološko razločevanje je zahtevalo tudi diferenciacijo v terminologiji, tako da so se med izrazi s tega območja vzpostavile polarné dvojice, kot npr. nemško Erklärung-Auslegung, angleško explanation-interpretation, srbskohrvaško objašnjenje-tumačenje. Dasiravno se je debata iztekla samo z začasno prevlado polarnega modela in se ob spremenjenih predpostavkah pravzaprav nadaljuje skozi vse dvajseto stoletje in dasiravno je zato tudi polarno soočanje takšnih dvojic terminov lahko kočljivo, pa je vendar obveljalo, da sodijo izraz interpretacija in njegovi sinonimi v ožjem, strože opredeljenem metodološkem pomenu na območje družbenih, zgodovinskih in zlasti še umetnostnih ved. V njihov sklop spada seveda tudi v uvodu opisana uveljavitev postopka interpretacije in nadaljnje spreminjanje njene vloge in pomena na področju literarne vede – in s tem vred tudi terminov, ki jo označujejo.

Že iz tega kratkega in shematičnega razvojnega pregleda rabe terminov je mogoče razbrati, kako različne so vsebine enakega izraza v različnih zvezah in kontekstih. Ne da bi se podrobneje ukvarjali z analizo pomenskih razločkov, jih lahko nekaj samo naštejemo.

Glede na obseg snovnega ali predmetnega območja, na katero se nanaša, se hermenevtika deli na občo (splošno, univerzalno) in hermenevtiko posameznih področij ali strok.⁴⁰ Tradicionalne področne hermenevtike – teološka, pravna, filološka – prehajajo z razvojem filozofije in znanosti na eni strani v občo filozofsko ali znanstvenometodološko hermenevtiko, na drugi v hermenevtike novih, drugače razmejnih in klasificiranih znanstvenih strok in drugih duhovnih dejavnosti. Pri tem hermenevtika večinoma ostaja vezana na zapisan tekst, vendar se poleg tega širi tudi na obravnavo govorjenega besedila, torej jezika nasploh, in v skrajni konsekvenci še celo na obravnavo drugih znakovnih sistemov: tako je npr. mogoče srečati izraze, kot hermenevtika nejezikovnega izraza, hermenevtika likovne ali glasbene govornice, ipd.⁴¹

Drug razločevalni vidik zadeva razmerja med njenimi notranjimi sestavinami, npr. med teoretičnimi in praktičnimi, ali med razumevanjem in razlaganjem. Poenostavljeno rečeno se je hermenevtika v starejših dobah ukvarjala predvsem z razlagalnimi postopki, katerih cilj je omogočiti pravilno ali ustrezno razumevanje danega teksta. Seveda pa so

se njeni teoretiki zavedali, da razumevanje ni le cilj, marveč je obenem tudi nujna, dasiravno lahko samo implicitna predpostavka slehernega razlaganja. Zato so ponavadi navajali kot dve glavni sestavini hermenevtične večšine zmožnost razumevanja (*subtilitas intelligendi*) in zmožnost razlaganja (*subtilitas explicandi*); le nekateri so temu dódajali še tretje območje, zmožnost uporabe razumljenega in razloženega (*subtilitas applicandi*).⁴² Nekako na prehodu iz 18. v 19. stoletje je prišlo do preobrata. Schleiermacher npr. opredeljuje hermenevtiko predvsem kot nauk o razumevanju; bistvo interpretiranja je torej zanj razumevanje, razlaganje je samo njegova zunanja izpeljava, kolikor pa je več od tega, pravzaprav že prehaja v novo razumevanje.⁴³ Takšen vidik odtlej prevladuje vsaj v filozofski hermenevtiki, tako da srečamo zanjo celo oznako filozofija razumevanja. V tej zvezi je zanimivo, da je v okviru filozofske hermenevtike šele Gadamer širše tematiziral problem aplikacije.

Nekako vzporedno s tem se spreminja razmerje med teoretičnimi in praktičnimi sestavinami. Hermenevtika je bila najprej opredeljena kot večšina ali umetelnost (tehne, ars), se pravi, kot človeška načrtna dejavnost, oprta na izkustvo in uravnana z logično preišljenimi pravili.⁴⁴ Kolikor bližja je posameznemu predmetnemu območju in kolikor večjo pozornost posveča samemu konkretnemu razlaganju, napotkom in pravilom za njegovo izvedbo, toliko večji je v njej delež praktičnega; kolikor bolj je obča, univerzalna, in kolikor bolj se posveča splošnim načelom razumevanja, toliko bolj je teoretična. Navzlic postopnemu prehajanju iz praktičnega v teoretično – filozofsko ali znanstveno – območje pa se je v opredelitvah hermenevtike še dolgo zadržala tradicionalna oznaka večšina ali umetelnost (pravzaprav *die Kunst*): ne le pri Schleiermacherju in Diltheyu,⁴⁵ celo še v Staigerjevem programatičnem naslovu *Die Kunst der Interpretation* – dasiravno je njegova zavestna polemična tendenca uperjena drugam in so tudi implicitni pomenski odenki besede *Kunst* sredi 20. stoletja pač drugačni kakor na začetku 19. stoletja. – Ne glede na to pa v moderni hermenevtiki prevladuje teoretična usmeritev. Šele odkar neposredni vpliv hermenevtične filozofije v zadnjih letih nekoliko ponehjuje, se težišče razvoja hermenevtike in diskusije o njej spet premešča k možnostim njene aplikacije na konkretnih snovnih področjih, v posameznih znanstvenih strokah, torej k večanju sorazmernega deleža prakse.⁴⁶

Glede na to tudi naša izhodiščna opredelitev, po kateri je hermenevtika teorija interpretacije oziroma teorija razumevanja in razlaganja, velja samo v določenih mejah in bi jo bilo treba vsaj za nekatere tipične primere dopolniti z analizo vsakokratnega razmerja med teoretičnim in praktičnim vidikom, ki nikakor nista nedvoumno in jasno razločena. Celó v ožjem vplivnem krogu hermenevtične filozofije, ki jo pač lahko štejemo za teoretično, je namreč mogoče srečati takó izdajalsko formulacijo, kot je npr. hermenevtična dejavnost, formulacijo, ki v območje prevlade teoretičnega seveda spet vključuje vidik praktičnega. Toliko teže je izpeljati razločevanje v starejših dobah, zlasti v času pred dejanskim konstituiranjem hermenevtike kot kolikor toliko samostojne in zaokrožene discipline, ko lahko govorimo le o posameznih prvinah, začetkih, osnutkih hermenevtične refleksije, vpletenih v razlagalsko prakso. Če uporabimo pozneje nastali termin hermenevtika za ta območja, se njegova vsebina pač v precejšnji meri neizogibno prekriva z vsebino izrazov interpretacija in eksegeza.

Ob tem se spet lahko vrnemo k vprašanju o izvoru, razvoju in pomenski vsebini terminov. Natančnejši premislek nas namreč opozarja, da bi bilo zmotno, če bi iskali pojasnila za problem današnje pojmovne opredelitve hermenevtike ali za problem zgodovinskega poteka njenih posameznih faz samo v morfologiji in etimologiji izrazov, kakor da bi bil ta lingvistični vidik objektivno dan, neodvisen in zanesljiv vir spoznanja

o tej problematiki. Narobe: zgodovina hermenevtike in etimološka ter semantična analiza terminov, ki se nanašajo nanjo, se prepletata med seboj.

Poskušajmo to ponazoriti s primerom – z vprašanjem, kaj nam prej obravnavani grški in latinski izrazi utegnejo povedati o vsebini pojma antična hermenevtika. Njeni poznavalci se strinjajo v tem, da je antika poznala mnogovrstno in dokaj razvito razlagalsko prakso ter z njo povezane elemente teorije. Ali je torej iz ohranjenih, fragmentarnih pričevanj predvsem terminološke narave mogoče sklepati o stopnji morebitne vsebinske povezanosti, sklenjenosti, usklajenosti teh teoretičnih elementov? Lingvistični pripomočki nam v tej zvezi dajejo pojasnila o tem, katere besede so v tej dobi pokrivalo tiste pomene, ki se vežejo na območje razumevanja in razlaganja. O tem, katere izmed teh izrazov s katerimi izmed teh pomenov bi bilo dejansko mogoče šteti v hermenevitično terminologijo v ožjem pomenu besede, pa ne govori jezikoslovje, temveč predvsem zgodovina hermenevtike. Seveda tudi ta, tako kot sleherna zgodovina, ki ni samo nizanje nepovezanih faktografskih podatkov, izraža ali vsaj implicira določeno težnjo k temu, da bi s prikazovanjem preteklosti legitimirala neki cilj ali neko razvojno smer v sedanosti; takšno vnaprejšnje razumevanje ali vnaprejšnja sodba pa sooblikuje njen odnos do gradiva, iz katerega sestavlja podobo preteklosti. Avtorja zgodovinskih pregledov, na katere smo se najbolj opirali, Gadamer in Ebeling, sta zgodovnika univerzalne hermenevtike, zato je razumljivo, da iščeta vsaj zaslove njenih elementov že v antiki. To pa vpliva mdr. na njuno obravnavo besede hermeneuein, namreč na trditev, da za zgodovino hermenevtike ni važen nobeden izmed njenih posameznih pomenov (izražati oz. izjavljati, razlagati, prevajati), temveč da šele njihova strukturna povezava nakazuje celotno širino hermenevitičnega problema. Takšna trditev se zdi prepričljiva; toda tistemu, ki se opira na drugačna izhodišča, se lahko pokaže kot problematična. Tako npr. raziskovalec mitov in alegorij ter poznavalec antične hermenevtike Jean Pépin⁴⁷ pri podrobni semantični analizi izrazov iz te besedne družine ugotavlja, da imajo v različnih rabah različne pomene, ki se le redko združujejo in pogosto celo izključujejo; sorazmerno pogostejši je pomen izjavljati, izražati, katerega osnovna intencija je v mnogih analiziranih primerih ravno nasprotna intenciji pomena razlagati; hermeneuein, hermeneia, hermeneus torej ne pokrivajo enega kompleksnega pomenskega področja, zato jih je v velikem številu primerov napačno enačiti z eksegezo in prevajati z interpretacijo. To pa ima seveda posledice za celovito predstavo o antični hermeneviti, kakršno vzpostavljata Ebeling ali Gadamer. Onadva namreč zajemata v območje antične hermenevtike vrsto pojavov od Platona in zgodnje grške ter poznejše helenistične alegoreze do poznoantičnega neoplatonizma, judovske in krščanske patristične eksegetike. Sicer je značilno, da Gadamer izrecno izvzema iz tega sklopa termin hermeneia v filozofskem pomenu, kakor je izpričan v Aristotelovem spisu *Peri hermeneias*, in sicer po kriteriju razmerja do resnice oziroma do resničnosti izjav; pa tudi status retoričnega termina hermeneia pri njem ni povsem jasen. Nasprotno pa Pépinove analize oporekajo tudi tistim primerom, ki jih Gadamer šteje za ključne, in tako je v njih pravzaprav implicirana zavrnitev predstave o kompleksni, dasi notranje razčlenjeni antični hermeneviti.

Na podobno nasprotje okoli pojmovne vsebine termina zadenemo pri obravnavah konstituiranja hermenevtike na začetku novega veka. Tradicionalni pogled na to vprašanje je bil približno tak: bistveno spodbudo za nastanek hermenevtike kot samostojne discipline je dal radikalni preobrat v biblični eksegezi, ki ga je izpeljala in ga tudi teoretično utemeljila reformacija. Od tega začetka protestantske teološke hermenevtike se razvoj nadaljuje z njeno postopno sekularizacijo in s širjenjem na druga področja, kar proti koncu 18. stoletja pripelje do vznika obče ozi-

roma filozofske hermenevtike. Ker pa je reformacijski preobrat pač po logiki negacije povezan z dotedanjo krščansko (katoliško) ekzegetično prakso in njenimi teoretičnimi vodili, je tako vzpostavljena nekakšna kontinuiteta v celotnem zgodovinskem razponu. Takšno razvojno podobo je začrtal že Dilthey, pravzaprav pa nanjo pristajata v glavnih potezah tudi še Gadamer in Ebeling. Toda tudi proti njej so se oglasili ugovori. Ob Dannhauerju in njegovi knjigi *Hermeneutica sacra* iz l. 1654, ki je dotlej veljala za eno prvih sistematičnih in izpopolnjenih formulacij teološke hermenevtike, je raziskovalec interpretacijske in hermenevtične problematike v renesansi Jaeger⁴⁸ v nasprotju z dotodanjim prepričanjem ugotovil, da je Dannhauer v tej knjigi samo apliciral svojo občo hermenevtiko na teologijo kot tisto področje, ki ga je pač najbolje poznal; svoj model pa je zasnoval vsaj četrto stoletja prej, ga opredelil kot občo hermenevtiko in ga utemeljil kot nadaljevanje in dopolnitev Aristotelovega organona. Dannhauer torej po Jaegerjevem prepričanju sodi v sklop renesančnega aristotelizma in njegova hermenevtika nima nikakršne notranje, vsebinske zveze s poznejšim razvojem hermenevtike na prelomu 18. in 19. stoletja, ki da je zakoreninjena v duhovnozgodovinskih temeljih historizma in ustvarjalnega duha.

Tudi ta kontroverza ni pomembna samo za natančnejšo opredelitev ene med zgodovinsko razvojnimi fazami, temveč tudi za kompleksno vsebino pojma hermenevtika, še zlasti za njene implicitne razsežnosti, saj gre poleg drugega navsezadnje za to, ali poteka njen razvoj kontinuirano ali ne in ali se v njem sploh ohrani identiteta vsebinskega jedra.

Če si lahko dovolimo nekoliko tvegano domnevo, bi bilo mogoče navedena nasprotja povezovati s spopadom med platonistično in aristotelistično duhovnozgodovinsko tradicijo, ali morda tudi z razvojnima linijama spekulativne filozofske in na empirijo oprte, po načelih logike uravnane znanstvenometodološke hermenevtike. Vsekakor pa lahko ob njih sklepamo vsaj to, da je tudi zgodovina hermenevtike hermenevtičen problem, ki se rešuje v krogu, in da so vanj vpletene tudi terminološke analize. Ob rabi teh terminov se torej ponuja izbira, da se naivno ujamemo v ta krog ali pa da vstopimo vanj, zavedajoč se njegovih predpostavk.

Za konec tega pregleda dodajmo še kratko skico o tem, kako je z rabo obravnavanih terminov pri nas, in s tem v zvezi, kako je z obravnavanjem hermenevtične problematike v slovenski literarni vedi.

Raba različnih izrazov, s katerimi označuje slovenščina sklop pomenov iz širšega območja hermenevtike in interpretacije, je izpričana za čas od začetkov slovenske književnosti sredi 16. stoletja naprej, torej za čas, ko se je razmahnila prva sistematična razlagalska praksa v slovenščini, katere pisane manifestacije so nam ohranjene.⁴⁹

Za pomen razlagati sta se v starejših dobah uporabljali predvsem besedi izlagati in tolmačiti. Obe sta bili že zgodaj precej razširjeni, če smemo soditi po bogastvu variant oziroma izpeljank. Razporeditev pomenških odtenkov je sicer tukaj v precejšnji meri analogna tisti pri nemških besedah auslegen in dolmetschen. Beseda izlagati je z abstraktnim delom svojega pomenskega območja izražala samo pomen razlagati. Z besedo tolmačiti pa sta se družila pomena razlagati in prevajati; pri tem se zdi, da je bil pomen razlagati v zgodnjih dobah nekoliko pogostejši ali izrazitejši (vsaj slovarji ga navajajo na prvem mestu), dasi se je nanašal morda dosti bolj na posamezne besede in besedne zveze kakor na celotne tekste. Poleg besede izlagati se že v 16. stoletju občasno pojavljata sinonima razkladati in razlagati (le s posameznimi variantami). Pri izlagati je izpričana cela vrsta oblik: mdr. izlaga, izlaganje, izlagar, izlagavec, pa tudi izložiti. Podobna skupina oblik, katerih raba pa se razširi pozneje, je zbrana okoli glagola razkladati: mdr. razklada, razkladanje, razkladač,

razkladatelj, razkladavec. Sinonim razlagati pa se uveljavlja šele v 19. stoletju in šele ob koncu stoletja izpodrine dotlej prevladujočo varianto izlagati, ki je odslej zastarela in je danes tako rekoč ne srečamo več. Tudi tolmačiti ima veliko izpeljank: tolmač, tolmačenje, tolmačilo, tolmačnik, tolmačevati, iztolmačiti, pretolmačiti. Pomen razlagati je v tej besedi živ še ob koncu 19. stoletja. Za pomen prevajati je ta beseda v starejših dobah, vsaj v 16. stoletju, najobičajnejša in največkrat rabljena; poleg nje se rabi tudi preobračati ali preobrniti (v naš jezik), medtem ko se sinonimne zloženke s predpono pre-, analogne latinskim na trans- in nemškim na über-, uveljavijo šele pozneje. Zdi se, da se je ta pomen besede tolmačiti šele v 20. stoletju zožil na eno samo, posebno vrsto prevajanja (sprotnega, ustnega), medtem ko so njeni drugi, širši pomeni bolj ali manj odmrli – vsaj v terminološki, če že ne docela tudi v splošni rabi.

Potrebe po strokovnem izražanju v slovenščini dolgo časa niso bile tolikšne, da bi zahtevale izrazitejšo in širšo terminologijo. Izmed pomenov, ki sta jih pokrivali besedi hermenevtika in interpretacija (ter eksegeza) oziroma njune izpeljanke v drugih jezikih, je potrebovala slovenščina najprej samo termin za religiozno ali teološko eksegezo in deloma tudi za filološko interpretacijo, za to zlasti v šolski rabi. V starejših dobah je bil za ta namen očitno najpogostejše rabljen izraz izlagati, ob njem pa srečamo posamezne primere iz vseh prej navedenih skupin oziroma besednih družin.⁵⁰ Slovenska znanstvena terminologija se je pričela širiti in utrjevati šele v drugi polovici 19. stoletja. V tem času sta se začeli v slovenščini pojavljati tudi tujki interpretacija in hermenevtika. Glede na to, kako se družijo posamezni pomeni iz celotnega spektra pri prej navedenih slovenskih izrazih, se zdi, da prvotnemu pomenskemu območju glagolov hermeneuein in interpretari še najbolj ustreza slovensko tolmačiti. Zato ni čudno, da npr. Cigale v *Znanstveni terminologiji* navaja zveze Interpret = tolmač, Interpretation = tolmačenje, tolkovanje (iz ruščine), medtem ko Pleteršnik besede interpretacija v slovenskem delu slovarja sploh ne upošteva, očitno zato, ker je tujka. Hermenevtiko prevaja Cigale kot nauk o tolmačenju, Pleteršnik nekoliko ožje kot nauk o tolmačenju besed; pač pa Pleteršnik pod značnico tolmaštvo poleg prevodov Deutung, Erklärung zapiše še Hermeneutik, pri čemer navaja kot vir Cigaleta.

Kljub tem poskusom se predlagani prevodi za izraz hermenevtika niso uveljavili, bržkone predvsem zaradi redke rabe. Ozkim potrebam je zadostovala mednarodno sprejeta tujka. Vendar je bila pri nas silno redka. Na literarnem področju je iz 19. st. zabeležen samo en primer, ki očitno izvira naravnost iz klasične filologije (Rajko Perušek v Ljubljanskem Zvonu); zatem pa se termin na področju literarne vede in kritike ter filozofije spet začne pojavljati šele proti koncu 60. let našega stoletja.⁵¹

Besedo interpretacija srečamo nekoliko bolj pogosto. Najobičajnejši prevod razlaga (ali v prejšnjih dobah izlaga) je bil za druge rabe primeren; za rabo na področju znanstvene in posebej literarnoznanstvene metodologije pa v času, ko bi lahko postal potreben, ni več povsem ustrezal. Slovenska terminologija se namreč ni prilagodila prej omenjenemu terminološkemu razlikovanju med značilnimi spoznavnimi in metodološkimi postopki naravoslovnih in duhovnih ved, dasiravno bi lahko, hipotetično vzeto, uporabila v ta namen izraza razlagati in tolmačiti. Toda beseda tolmačiti je izgubila pomen razlaganja, za oba pola nasprotja explanation-interpretation oziroma erklären-auslegen je ostala na razpolago predvsem beseda razlagati, saj se tudi izrazi pojasniti, pojasnjevati, pojasnjevanje, pojasnilo niso mogli prepričljivo uveljaviti kot sinonimi za erklären, Erklärung oz. explanation. Zato je tujka interpretirati z izpeljankami v naši znanstveni terminologiji najbrž nepogresljiva. Sporadično se je začela pojavljati v literarnih in kulturnih publikacijah ob začetku 20. stoletja – najprej sicer s pomenom izvedba umetniškega dela. Toda

s pomenom razlaga jo srečamo v dvajsetih letih, in to, kot bi sicer lahko pričakovali, pri zastopnikih post- oziroma protipozitivističnih orientacij, npr. pri Josipu Puntarju in Jakobu Kelemini ter pri Antonu Vodniku. Od sredine petdesetih let pa njena raba ob uveljavljanju novejših literarnoznanstvenih smeri in ob ustreznih premikih v literarni in umetnostni kritiki skokovito naraste, in odtlej je ta beseda vidna in trajna sestavina naše strokovne terminologije.

Hermenevitična problematika v ožjem pomenu besede je bila deležna v slovenski literarni vedi sorazmerno maloštevilnih teoretičnih in metodoloških obravnav. Predvsem termin hermenevtika sam skorajda še ni bil preskušen s tega vidika, da bi utegnil predstavljati enega izmed osrednjih pojmov stroke. Pri tem je najpomembnejša izjema Dušan Pirjavec, ki je na začetku 70. let svoje ožje delovno področje v okviru svoje koncepcije literarne znanosti sistematiziral z oznakama fenomenologija literature (ki ji je podrejena tudi ontologija literarnega dela) in literarnozgodovinska hermenevtika; pri tem je hermenevtika obsegala glavne, zgodovinsko izpričane tipe razumevanja in razlaganja literature v evropsko-ameriškem kulturnem krogu, razvrščene glede na bitnozgodovinsko perspektivo.⁵² Pirjevčeva zamisel je torej v veliki meri izhajala iz Heideggerjevega in Gadamerjevega pojmovanja hermenevtike. Novejše omembe in redke obravnave izraza in pojma hermenevtika pa se večinoma vežejo z odmevi recepcijske estetike oziroma teorije.

Večjo pozornost je naša literarna veda posvečala izrazu in pojmu interpretacija. V petdesetih in šestdesetih letih ga je sprejela v svoje obzorje, najprej kot problem in kmalu nato kot orientacijo, ki utegne zamenjati dotlej prevladujočo, toda v dotedanji obliki že zastarelo historično-empirično ali pozitivistično smer. Pobude za to je iskala deloma neposredno pri nekaterih glavnih predstavnikih t. i. imanentne interpretacije, zlasti pri Wolfgangu Kayserju in Emilu Staigerju, deloma posredno, mdr. tudi prek t. i. zagrebške šole. Nekateri literarni znanstveniki takratne mlajše generacije so v svojih teoretično-programskih in metodoloških poskusih izražali pretežno naklonjena stališča do interpretacije kot literarnoznanstvene metode in jo prevzemali tudi v svoje literarnozgodovinsko delo.⁵³ Z metodološkega stališča je pomemben prispevek Janka Kosa, ki pa je prenesel težišče pozornosti od samega interpretacijskega postopka k analizi njegovih izhodišč, njegove teoretične podlage v določenih temeljnih pogledih na naravo oziroma bistvo literarnega dela, na njegovo funkcijo in njegovo vrednost; tako je vključil obravnavanje interpretacije v širšo metodološko in aksiološko problematiko.

Seveda pa sta bila spoznavanje hermenevitične in interpretacijske problematike ter oblikovanje odnosa do nje v literarni vedi tudi pri nas tesno povezana z njenim mestom na širših področjih znanosti, filozofije, kritike in splošne publicistike. S hermenevtiko so se ob izrecnem upoštevanju in obravnavanju tega termina ukvarjali nekateri mlajši filozofi približno od konca 60. let naprej – torej gre pri tem za odzive na vzpon moderne hermenevitične filozofije in za pretres nekaterih ključnih mest njene starejše tradicije.⁵⁴ Veliko večje pozornosti sta bila deležna termin in pojem interpretacija. Številne filozofske, teoretične, idejno-metodološke pobude, ki so delovale v zadnjih dveh ali treh desetletjih na našo kulturno zavest in usmerjale njene različne manifestacije – od eksistenencialistične in fenomenološke inspiracije prek fundamentalno-ontološke ali bitnozgodovinske do strukturalne, komunikacijsko-teoretične in ne nazadnje tudi teoretično-psihoanalitične – so postavljale v ospredje interpretacijo, seveda z dokaj različnih izhodišč in z občutno različno opredeljenimi cilji. Celo pri nekaterih usmeritvah, ki s hermenevtiko nimajo in morda tudi nočejo imeti kaj dosti skupnega, je mogoče ugotoviti, da se z drugačnih izhodišč bližajo odpiranju podobnih problemov, kadar rečimo na podlagi analize razmerja med označevalcem in označencem v

znakovni verigi postavljajo vprašanje o konstituiranju pomena oziroma smisla, ali kadar v informacijskoteoretičnem oziroma komunikacijskem modelu zasledujejo možnosti in kompetence sprejemnika pri dešifriranju sporočila. Navsezadnje pa je treba opozoriti, da je tudi literarna, gledališka in umetnostna kritika, ki se je večkrat izrecno opredeljevala v smislu prejšnjih idejnih pobud, včasih pa se ni hotela ali mogla podrobneje opredeliti, ampak se je samo zavzemala za odpravo normativnosti, s svojo interpretativno prakso in z refleksijo o svojih izhodiščih, ciljih in možnostih odpirala in pomagala oblikovati prostor, v katerega lahko legitimno posega hermenevtična obravnava. Zato kaka bodoča podrobnejša analiza hermenevtične problematike pri nas ne bo smela prezreti niti teh njenih razsežnosti.

OPOMBE

¹ Prim.: »(...) seit einigen Jahren (...) hat sich 'Hermeneutik' zu einem Modewort entwickelt, und das heisst: der Vorteil, dass wieder von ihr gesprochen wird, hebt sich von selbst auf durch die Art, wie von ihr geredet wird. Die einen bezeichnen mit diesem Wort eine besondere Richtung der zeitgenössischen Philosophie, andere benennen mit ihm eine bestimmte Interpretationsmethode, wieder andere benutzen es als scheinbar weniger vorbelasteten Ersatz für 'Verstehen' oder 'Interpretation' und sprechen von 'hermeneutischen Wissenschaften' im selben Sinne, wie man früher die 'verstehenden Wissenschaften' von den 'erklärenden' abhob. Angesichts dieser Verwirrung dürfte es noch weniger als sonst fruchtbar sein, über den wahren Sinn und die richtige Bedeutung eines Wortes zu streiten.« Klaus Weimar: *Historische Einleitung zur literaturwissenschaftlichen Hermeneutik*. 1975, str. 1.

² Hans-Georg Gadamer: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. 1960 in več poznejših, razširjenih izdaj. – Gadamer: *Kleine Schriften I-IV*, 1967–1977.

³ Emilio Betti: *Teoria generale della interpretazione*. 1955. Predelana nemška izdaja: *Allgemeine Auslegungslehre als Methodik der Geisteswissenschaften*. 1967. – Betti: *Die Hermeneutik als allgemeine Methodik der Geisteswissenschaften*. 1962, 1967.

⁴ Gl. zlasti zbornik *Hermeneutik und Ideologiekritik*, 1971, in Gadamerjev jubilejni zbornik *Hermeneutik und Dialektik*, I-II, 1970. – Za vprašanje o razširjenosti hermenevtične problematike sta instruktivna tudi zbornika, ki sta ju uredila Gadamer in njegov učenec Gottfried Boehm: *Seminar: Philosophische Hermeneutik*, 1976, in *Seminar: Die Hermeneutik und die Wissenschaften*, 1978.

⁵ Prim.: *Methodendiskussion. Arbeitsbuch zur Literaturwissenschaft*. 1972. – Leo Pollmann: *Literaturwissenschaft und Methode*. 1971; 2., dopolnjena izdaja 1973. – Heinz Ludwig Arnold – Volker Sinemus (ur.): *Grundzüge der Sprach- und Literaturwissenschaft. Band I: Literaturwissenschaft*. 1973. – Dietrich Harth (ur.): *Propädeutik der Literaturwissenschaft*. 1973. – Volker Bohn (ur.): *Literaturwissenschaft. Probleme ihrer theoretischen Grundlegung*. 1980. – Zanimivo je, da tudi tretja, močno predelana izdaja zagrebškega kolektivnega *Uvoda u književnost* (1983, ur. Zdenko Škreb in Ante Stamač) tako rekoč ne upošteva termina hermenevtika, dasiravno s poudarkom obravnava teoretične vidike interpretacije.

⁶ Wilhelm Dilthey: *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. 1883. Tudi v: *Gesammelte Schriften I*, 1922. – Dilthey: *Die Entstehung der Hermeneutik*. 1900; *Gesammelte Schriften V*, 1924.

⁷ Prim. August Boeckh: *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*. 1877. – Theodor Birt: *Kritik und Hermeneutik*. 1913. V: *Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft* (...) I. Band, 3. Abteilung (...) 3. izdaja.

⁸ Gl. npr. Peter Szondi: *Einführung in die literarische Hermeneutik*. 1975, str. 9 sl., 404 sl. – Podobno tudi Ulrich Nassen (ur.): *Studien zur Entwicklung einer materialen Hermeneutik*. 1979, str. 7.

⁹ Horst Oettel: *Methodenlehre der Literaturwissenschaft. V: Deutsche Philologie im Aufriss*. I, 1952; 2., predelana izdaja 1957, drugi ponatis 1978, str. 39–82, posebno 54–57. – Hans Georg Rapp: *Interpretation. V: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*. 2. izdaja. I, 1958 –.

¹⁰ Mednarodna zveza za primerjalno književnost (AILC/ICLA) je na svojem kongresu v Innsbrucku l. 1979 vnesla ustrezno formulacijo v svoj statut; gl. ICLA Bulletin IV, 1982–83, št. 1–2, str. 7–10.

¹¹ Prim. tematske številke nekaterih revij: *Literaturwissenschaft und Linguistik* 5/1975 št. 17; 14/1984 št. 55; – *Poétique* 6/1975 št. 23; – *New literary history* 1978/79 št. 1; – *Poetics* 12/1983 št. 2–3.

¹² Ta prikaz razvoja terminologije se opira na naslednja dela: Gerhard Ebeling: *Hermeneutik. V: Religion in Geschichte und Gegenwart*. 3. izd., 1959, str. 242–262. – Hans-Georg Gadamer: *Hermeneutik. V: Historisches Wörterbuch der Philosophie* (ur. J. Ritter). 1974, str. 1061–1073. – Gadamer: *Ermeneutica. V: Enciclopedia del Novecento*. II, 1977, str. 731–740. – Gadamer: *Einführung. V: Seminar: Philosophische Hermeneutik*. 1976, str. 7–40. – H.–E. Hasso Jaeger: *Studien zur Frühgeschichte der Hermeneutik*. Archiv für Begriffsgeschichte 18, 1974, str. 34–84. – Jean Pépin: *L'herméneutique ancienne. Les mots et les idées*. *Poétique* 6, 1975, št. 23, str. 291–300. – Peter Szondi: *Einführung in die literarische Hermeneutik*. 1975. – Klaus Weimar: *Historische Einleitung zur literaturwissenschaftlichen Hermeneutik*. 1975. – Rikard Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. 1969.

¹³ Prim.: – Henricus Stephanus: *Thesaurus Graecae linguae* (. . .) 1954 (fotomehanični ponatis izdaje iz l. 1828). – H. G. Liddell – R. Scott: *A Greek-English Lexicon* (. . .) *A new edition, revised and augmented* (. . .) 1961.⁹ – Hjalmar Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. 1954. – Pierre Chantraine: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. 1968. – Wilhelm Gemoll: *Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch*. 1908. – Anton Dokler: *Grško-slovenski slovar*. 1915.

¹⁴ Rabe so navedene v nekaterih med slovarji, naštetimi v op. 13, in v literaturi v op. 12.

¹⁵ Platon: *Simposion in Gorgias*. Prevedel A. Sovre. 1960, str. 94 (Symposion 202 e).

¹⁶ Platon: *Ion. V: O pesništvu*. Ur. Kajetan Gantar. 1963, str. 21–34, zlasti str. 26 (Ion 234, 235; prevod A. Sovreta).

¹⁷ Za naslednje stavke in za nadaljnja izvajanja v zvezi z retoriko gl. Heinrich Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*. 1960.

¹⁸ O zvezi med Hermesom in hermenevtiko gl. zlasti Pépin, n. d., str. 296–297, ter starejše etimološke slovarje in enciklopedična gesla.

¹⁹ Prim. Frisk, Chantraine (gl. op. 13).

²⁰ Martin Heidegger: *Unterwegs zur Sprache*. 1959. Citira ga Karl Otto Apel: *Transformation der Philosophie*. I, 1973, str. 279.

²¹ Prim. slovarje, navedene v op. 13.

²² Gl. tudi enciklopedično geslo *Exegese*, v: *Reallexikon für Antike und Christentum*. VI, 1966, str. 1174–1229.

²³ O antični filologiji prim.: Rudolf Pfeiffer: *History of classical scholarship*. I, 1968; nemški prevod: *Geschichte der klassischen Philologie*. 1970. – Kajetan Gantar: *Začetki filološke znanosti*. JIS 15, 1969/70, str. 182–191.

²⁴ O eksezi in hermenevtiki v krščanskem območju gl.: Gerhard Ebeling, n. d. – W. E. Gerber: *Exegese III (NT u. Alte Kirche)*. V: *Reallexikon für Antike und Christentum*, n. m., str. 1212–1229. – *Exegese, biblische*. V: *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*. 2., predelana izdaja. IV, 1886, str. 1080–1121. – *Hermeneutik, biblische*. Prav tam, V, 1888, str. 1844–1875. – C. Holzhey – F. X. Schühlein: *Exegese. V: Lexikon für Theologie und Kirche*. 2., predelana izdaja. III, 1931. – F. Hilber: *Biblische Hermeneutik*. Prav tam, II, 1931. – *Interpretazione biblica*. V: *Enciclopedia cattolica*. VII, 1951.

²⁵ Prim.: Henricus Stephanus, n. d. – *Thesaurus linguae latinae*, vol. VII, fasc. XV, 1971. – Du Cange: *Glossarium* (. . .) *mediae et infirmae latinitatis*. 1954 (fotomehanični ponatis izdaje 1883–1887). – A. Ernout – A. Meillet: *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Predelana izdaja 1939. – Karl Ernst Georges: *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*. 7. izdaja 1879–80. – K. E. Georges: *Ausführliches deutsch-lateinisches Handwörterbuch*. 7. izd. 1882. – Félix Gaffiot: *Dictionnaire*

illustré latin-français. 1934. – Fran Wiesthaller: *Latinsko-slovenski veliki slovar*. 1934. – Fran Bradač: *Latinsko-slovenski slovar*. 4. izdaja, 1972. – Za različne terminološke rabe prim. še: *Exegese. V: Realexikon für Antike und Christentum*, ter H. Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*.

²⁶ Temu uveljavljenemu načinu prevajanja ugovarja Jean Pépin v navedeni razpravi na podlagi svojih semantičnih analiz.

²⁷ Ebeling, n. d., str. 243. – Jaeger, n. d., passim.

²⁸ Jaeger, n. d., str. 63–68.

²⁹ Jaeger, n. d., str. 38–41.

³⁰ Pépin, n. d., str. 297.

³¹ Gl. Edgar de Bruyne: *Études d'esthétique médiévale*. 1975 (ponatis izdaje iz l. 1946), II, str. 18–19.

³² Gl. Ernst Robert Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 1948; 5. izdaja 1965. *Exkurse: Spätantike Literaturwissenschaft*, str. 435–442; *Altchristliche und mittelalterliche Literaturwissenschaft*, str. 443–461. – O Diomedu str. 438–439. – O delitvi na vrstni gl. tudi Lausberg, n. d., §§ 290–292, str. 165–167.

³³ Prim. za francoščino: Albert Dauzat – Jean Dubois – Henri Mitterand: *Dictionnaire étymologique et historique*. 1964. – Paul Robert: *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. 3–4, 1959–1960. – Ernst Gamillscheg: *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*. 2. izd. 1969. – *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*. IV, 1961; V, 1962. – Anton Grad: *Francoško-slovenski slovar*. 1975.

Za angleščino: Ernest Klein: *A comprehensive etymological dictionary of the English language*. 1966–67. – C. T. Onions – G. W. S. Friedrichsen – R. W. Burchfield: *The Oxford dictionary of English Etymology*. 1966. – Eric Partridge: *Origins. A short etymological dictionary of modern English*. 1966. – Ernest Weekley: *A concise etymological dictionary of modern English. Revised edition*. 1952. – Karl Breul: *Cassel's new German and English dictionary*. 1936–39. – *Funk & Wagnalls standard dictionary of the English language. International edition*. 1974. – Anton Grad – Ružena Skerlj – Nada Vitorovič: *Veliki angleško-slovenski slovar*. 1978.

Za nemščino: Friedrich Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 21. izdaja, 1975. – Paul Grebe: *Duden Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. 1967. – Gerhard Wahrig: *Deutsches Wörterbuch*. 1967. – France Tomšič: *Nemško-slovenski slovar*. 3. izdaja, 1974.

Za italijanščino: *Dizionario enciclopedico italiano* («Treccani»). IV, 1956.

³⁴ Jaeger, n. d., str. 36–37.

³⁵ Jaeger, n. d., str. 41–58.

³⁶ K. J. Monsperger 1776; gl. Ebeling, n. d., str. 243–244.

³⁷ Prim. zgodovinske preglede hermenevtike, navedene v op. 12.

³⁸ Gl. Friedrich D. E. Schleiermacher: *Hermeneutik. Nach den Handschriften neu herausgegeben und eingeleitet von Heinz Kimmerle*. 2., popravljena in razširjena izdaja, 1974.

³⁹ Gl. op. 6.

⁴⁰ Takšno razdelitev uporablja Norbert Heinrich: *Bibliographie der Hermeneutik und ihrer Anwendungsbereiche seit Schleiermacher*. 1968, 1972.²

⁴¹ Prim. N. Heinrich, n. d., poglavje *Hermeneutik nicht-literarischer Kunst*.

⁴² Prim. zgodovinske preglede v op. 12.

⁴³ Gl. npr. Schleiermacher, n. d., str. 75.

⁴⁴ Prim. Lausberg, n. d., §§ 1–11, 12–15, str. 25–34.

⁴⁵ Schleiermacher: *Hermeneutik – die Kunstlehre des Verstehens*; Dilthey: *die Kunstlehre des Verstehens schriftlich fixierter Lebensäußerungen* (gl. npr. Ebeling, n. d., str. 244).

⁴⁶ Prim. Gadamer-Boehm: *Seminar: Die Hermeneutik und die Wissenschaften*. – Ulrich Nassen: *Studien zur Entwicklung einer materialen Hermeneutik*.

⁴⁷ Pépin, n. d., passim.

⁴⁸ Jaeger, n. d., passim.

⁴⁹ Naslednja izvajanja se opirajo na tole gradivo: Hieronymus Megiser: *The-saurus polyglottus vel dictionarium multilingue* (...) 1603. – H. Megiser: *Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Facsimile der ersten Ausgabe aus*

IZVOD
INTERPRETA
CIJA
IN
ZGODOVINA

dem Jahre 1592. Bearbeitet von Annelies Lägroid (...) 1967. – Maks Pleteršnik: *Slovensko-nemški slovar*. Reproducirani ponatis. 1974 (izvirnik 1894). – Matej Cigale: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. 1880. – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. I–III, 1970–79. – Kartotečno gradivo o besedišču protestantskih piscev pri komisiji za historične slovarje v inštitutu za slovenski jezik Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

⁵⁰ Termin izlagati oziroma izlaga je imel že v reformacijski dobi široko, mnogo in včasih tudi podrobno razčlenjeno in opredeljeno pomensko vsebino. Prepričljiv primer za to je Trubarjev *Ta prvi psalm ž nega trijemi izlagami* iz l. 1579, kjer se z nadrejenim širšim terminom izlaga vežejo trije jasno drug od drugega razločeni tipi razlag, označeni z latinskimi retorično-eksegetičnimi izrazi paraphrasis, explicatio, allegoria. Trubarjev pojem izlaga se torej očitno navezuje na tradicijo najbolj razširjenega srednjeveškega, pod renesančnim vplivom modificiranega eksegetičnega modela – sheme večkratnega smisla in njej ustreznih različnih, a med seboj povezanih tipov razlag. Terminološkega in pojmovnega instrumentarija naših protestantov torej kljub navidezni preproščini in jezikovni okornosti ne kaže podcenjevati. – Prim. Mirko Rupel (ur.): *Slovenski protestantski pisci*. 2., dopolnjena izdaja, Ljubljana 1966, str. 265–270.

⁵¹ Podatki o terminih hermenevtika in interpretacija iz kartoteke literarno-teoretičnih terminov v slovenskem periodičnem tisku, inštitut za slovensko literaturo in literarne vede Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

⁵² Gl. *Program za študij primerjalne književnosti in literarne teorije na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani*. Ljubljana 1973, zlasti str. 15–16.

⁵³ Med prvimi Boris Paternu in France Bernik, kmalu še Franc Zadavec, Matjaž Kmecl, Helga Glušič, toda izmed starejših na začetku 60. let tudi Marja Boršnik.

⁵⁴ Ivo Urbančič, Valentin Kalan, Slavoj Žižek, Borut Pihler. – V zgodovino hermenevtike posegajo zlasti naslednje razprave: Kalan: *Diltheyevo zgodovinsko mišljenje*. Problemi 1968, str. 739–775. – Kalan: *Svet kot zgodovina*. Problemi 1970, str. 74–93. – Urbančič: *Sistematični osnutek hermenevtike. Po Schleiermacherju priredil in komentiral I. U. Anthropos* 1974, str. 201–216; 1975, str. 101–126. – Urbančič: *Temelj metode moči. Problem filozofske hermenevtike kod Diltaja*. 1976. – Urbančič: *Utemeljenje duhovnih nauka – filozofija života*. V: Vilhelm Diltaj, *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*. 1980, str. 5–64.